

Како ће да функционише економски систем добрим делом зависи од односа економије и етике. Развој капитализма до Првог светског рата везује се, добрим делом, и за стару аскетску буржоазију, коју одликује изузетна марљивост, лична моралност и социјална одговорност. Аскетска буржоазија, одричући се од многих сопствених животних радости како би што више штедела и улагала у пословање, могла је да очекује штедљивост и од других, те је имала шансу да буде схваћена и уважавана од целог друштва. С временом је стару аскетску буржоазију постепено замењивала нова буржоазија финансијских спекуланата. Похлепна нова буржоазија финансијских спекуланата не ограничава своје хедонистичке прохтеве, не одлаже испуњење својих жеља и живи у свом самоизолирајућем виртуалном пространству где не делују правила нормалног живота, она је изгубила сваку легитимност и нема никакву основу да рачуна како ће бити схваћена и уважавана од целог друштва. Због тога се нова буржоазија (људи од струке – без духа и људи од уживања без срца, како то каже Вебер) све више одстрањује од друштва у коме живи и затвара (умрежава) у посебну међународну групу (светске олигархије) која више и не рачуна на широку грађанску подршку, него на подршку глобалних – наднационалних сила. Истргнути из заједнице у којој живе, они прихватају концепт индивидуалних постигнућа у коме одсуствује вера у било какав вредносни систем (осим новца) и где постоји осећање да изнад индивидуе и њеног уживања у материјалним добрима нема ничег смисленог.

Ерозија моралне димензије капиталистичког система довела је до тога да су похлепа (да се има више – да се свака прилика зграби како је не би уграбио неко други) и страх (да се све може брзо да изгуби – да нико није више сигуран) главни покретачи система. Похлепа и страх заменили су одмереност и сигурност. Уместо на морал, веру и савест нови капитализам се ослања на законе, интерес и профит. Формално поштовање законских норми, које често нису у складу са моралом, и логика (себичних личних) интереса и профита превладали су над моралом, вером и савешћу који покушавају да се протерају у својеврсни црквени резерват. Сетимо се крилатице „коме је до морала, нека иде у цркву“ коју је пре неколико година изговорио први премијер „демократске“ Србије.

Пре нешто више од два stoleћа, као покушај потискивања религиозног погледа на свет, појављује се идеологија која је била својеврсни сурогат религије и нека врста секуларне псеудорелигије. Међутим, за разлику од религије идеологија не обухвата све стране човекове природе и она не може истовремено да обезбеди слободу и морал. Као што показује историјско искуство, идеологија ограничава или људске слободе (тоталитаризам) или релативизује и игнорише морална начела (либерални секуларизам).

Последњих деценија отишло се још даље и ми данас живимо у времену одсуства било какве идеологије и јединственог погледа на свет. Раније је постојала нека идеологија и она је водила консолидацији и обједињавању друштва, а сада имамо неке нове појаве, као на пример масовну културу која намеће одређени стил живота, формира стереотипе и ствара илузију идеалног света у коме све блиста, све је надхват руке, где нема патњи и где се чак и смрт и сахрана (на пример, Мајкла Џексона) претварају у својеврсну забаву – спектакл. Огромну улогу у опијености тим илузорним светом има реклама, која ч

овека одводи у псеудореалност, подстиче потрошачка осећања, која формирају одређени однос према животу и стандарде понашања. Ове појаве не обогаћују унутрашњи свет човека, него најчешће остављају духовну пустош. Згртање новца постаје идеал којем тежи овај обездуховљен „срећан робот“ који ради од јутра до сутра, са манипулативном потрошачком свешћу, равнодушан према патњама других и свему што не дотиче његов интерес и животни стандард.

На крају бих желео да скренем пажњу и на чињеницу да су економске политике које су довеле до обе велике економске кризе биле утемељена на веровању у апсолутну ефикасност „невидљиве“ руке тржишта, односно саморегулишућег *laissez-faire* тржишта. Изгледало је да је криза из тридесетих година прошлог века распршила илузију либералног капитализма о функционисању „невидљиве“ руке тржишта, али је последња *laissez-faire* инкарнација – неолиберализам – довела до актуелне светске кризе.

Разлика између класичног либерализма и неолиберализма огледа се у томе што је либерализам био идеологија националне буржоазије, која је инсистирала на принципима индивидуалних слобода и владавине права на нивоу националне државе, донекле укорењена у сопственом народу, те није могла да буде потпуно индиферентна на социјалну заштиту сопственог народа. С друге стране, носилац неолибералне идеје јесте транснационална буржоазија, која није укорењена у социјалним структурама националних друштава и формира посебно наднационално друштво – светску олигархију, која инсистира само на економској ефикасности и индиферентна је на праведност, достојанство, социјалну одговорност, заштиту природе и слично.

Међутим, питање је да ли је крај неолиберализма и крај идеје о саморегулишућем *laissez-faire* тржишту или ће се ова идеја појавити у некој новој инкарнацији. Подсетио бих на опасности (не само економске) које из ове идеје могу да настану. Многи аутори сматрају да је фашизам директан и нужен производ либералног капитализма. Такав систем организације друштва (у којем профит, капитал и тржиште постају циљеви сами за себе) човека, са свим његовим дотадашњим функцијама и одређеним местом у друштву, своди се на рад као робу, и немилосрдно и брутално га измешта из дотадашњег положаја који му је пружао самопоштовање, сигурност и социјални статус. Осећај

одбачености и људске понижености где се радна снага третира као и други производни инпути, одсуство сигурности, односно хронични страх од неизвесности, утицали су на психичку нестабилност људи, што је директно гурнуло масе у наручје фашизма. Нама остаје само нада да се нешто слично неће поновити и после ове велике светске кризе.

Довољно је прочитати неколико првих страница аутобиографске књиге *Јучерашњи свет* аустријског књижевника Стефана Цвајга (1881–1942), где он пише о буржоазији старог аскетског кова и о „златном добу сигурности“ пре Првог светског рата, и уверити се до какве је ерозије моралне димензије капиталистичког система дошло у последњем столећу.

О златном добу сигурности

Покушавам ли да нађем погодну формулу за време пре Првог светског рата у коме сам одрастао, чини ми се да сам најпрегнантнији кад кажем: било је то златно доба сигурности. У нашој готово хиљадугодишњој аустријској монархији изгледало је да је све засновано на трајним темељима, а сама држава да је највиши гарант постојаности... Наша валута, аустријска круна, кружила је у облику сјајних златника, јамчећи на тај начин за своју постојаност.

Свако је знао колико поседује и колико му припада, шта је допуштено и шта забрањено. Све је имало своју норму, своју одређену меру и тежину. Ко је поседовао неки иметак, могао је тачно установити колико ће му годишње камате доносити, а чиновник и официр налазили су поуздано у календару године у којој ће аванзовати, и ону у којој ће отићи у пензију. Свака породица имала је свој одређени буџет, знала је колико има да потроши за стан и храну, за летње путовање и репрезентацију, а осим тога би један мали износ свакако држала у приправности за непредвиђене случајеве, за болест и лекаре. Ко је имао кућу, тај је у њој гледао сигурно уточиште за своју децу и унучад, имање и трговина прелазили су као наследство с покољења на покољење; док је новорођенче још лежало у колевци, у шкрињу или штедњу у банци већ су спремали први допринос за његов животни пут, малу „резерву“ за будућност...

То осећање сигурности било је најдрагоценија својина милиона, заједнички, идеал живота. Само у тој сигурности изгледао је живот вредан да се живи, па су све шири кругови тражили свој део тог драгоценог добра. Најпре су ту предност уживали само они који су нешто поседовали, али постепено су се до ње пробијале широке масе... Напокон су се чак и радници организовали, освојили нормирану плату и болесничку касу, а служавке су штеделе за осигурање против старости и унапред уплаћивале у погребну касу за властиту сахрану.

У садашњости је радост уживао само онај ко је могао безбрижно гледати у будућност.

О буржоазији „старог аскетског кова“

Отац ми је већ био одлучно закорачио у ново доба, основавши у својој тридесетој години у северној Чешкој једну малу ткаоницу, коју је затим током година полагано и опрезно изградио у велико предузеће. Тако опрезан начин проширења, упркос примамљиво повољној коњунктури, био је потпуно у духу времена. Он је, осим тога, још и посебно одговарао суздржљивој и нимало лакомисленој природи мога оца. Он је био прихватио чедо своје епохе „Сигурност пре свега“, за њега је било битније да има „солидно“ предузеће с капиталом – што је такође један од омиљених израза онога времена – него да га изграђује у крупном опсегу помоћу банковног кредита или хипотеке... Гадилa му се свака зарада на коју пада ма и најблеђа сенка ризика, и никад није имао удела у било каквом туђем предузећу.

Ако је постепено ипак постао богат и све богатији он то ни у ком случају није имао да захвали смелим спекулацијама или далековидим операцијама, него прилагођавању општеприхваћеној методи оног времена; да се од прихода троши увек скроман део и да се тако капиталу из године у годину додаје све знатнији износ.

Као већина из те генерације, мој отац је сматрао опасним расипником свакога ко би безбрижно трошио половину својих прихода, не мислећи – ево опет једног сталног израза из онога доба сигурности – „не мислећи на будућност“... Захваљујући том прилагођавању свеопштем саставу времена, мој отац је већ у својој педесетој години могао да слови, чак и по међународним појавама, као врло имућан човек.

Али начин живота наше породице следио је све бржи пораст иметка тек с великим суштезањем. Постепено смо се одлучивали на мале удобности, из мањег стана преселили смо се у већи, у пролеће смо изнајмљивали кочије за после подне, путовали у другом разреду са спаваћим колима, али мој је отац тек у педесетој години допустио себи раскош да с мајком преко зиме отпутује на месец дана у Ницу. Основни став, да се у богатству ужива имајући га, а не показујући га, остао је у нашој породици у свему потпуно неизмењен; чак ни као милионер, мој отац није никад пушио увозне цигарете, него је – попут цара Фрање Јосипа који је пушио јефтину „виршинку“ – пушио прости ерарски дуван.

Непоколебљиво се придржавао своје уздржаности, свог удобног али дискретног живота – премда је изванредно свирао клавир, писао јасно и лепо, говорио француски и енглески... Више од сваког спољног сјаја за њега је нарочито значење имао интиман понос, што није никада никога ни за што молио.

(Излагање на научном скупу „Услови и ограничења превладавања ефеката глобалне кризе“, који је одржан 9. фебруара 2010. године на Економском факултету у Бањалуци)